

Αριθμ. Πρωτ.: Φ.1/3/436 Έν Καισαριανῇ τῇ 30ῇ Σεπτεμβρίου 2022

Ε Γ Κ Υ Κ Λ Ι Ο Σ 260η

Πρός
τό πλήρωμα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως μας

Ἀγαπητοί Πατέρες καί Ἀδελφοί
Εὐλογημένοι Χριστιανοί
Χαίρετε ἐν Κυρίῳ

Τήν Κυριακή 11 Σεπτεμβρίου 2022, πρό τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ σύμφωνα μέ τήν ὑπ' ἀριθμόν 2556/5.7.1993 Ἐγκύκλιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπιτελοῦμε τήν μνήμη τῶν Ἐθνοῖερομαρτύρων Μητροπολιτῶν Σμύρνης Χρυσοστόμου, Μοσχονησίων Ἀμβροσίου, Κυδωνιῶν Γρηγορίου, Ἰκονίου Προκοπίου καί Ἐπισκόπου Ζήλων Εὐθυμίου καί τῶν λοιπῶν Κληρικῶν καί Λαϊκῶν πού ὑπέστησαν βίαιο καί μαρτυρικό θάνατο κατά τήν Μικρασιατική Καταστροφή (1922). Κατά τό διανυόμενο ἔτος συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπό τά θλιβερά γεγονότα ἀπό τῆς

έπισυμβάσης κατά τά τέλη τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1922 Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ἀπό τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων μας ἀπό τίς ἐστίες τους καί τούς τόπους τους στή Μικρά Ἀσία, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐπὶ τρεῖς χιλιάδες καί πλέον ἔτη.

Ἡ ἐπέτειος αὐτή μᾶς δίδει τήν ἀφορμή νά συλλογισθοῦμε καί νά ἐμβαθύνουμε στά γεγονότα, νά διδαχθοῦμε, ἀλλά καί νά θυμηθοῦμε τούς μάρτυρες, τά θύματα, τούς διωγμούς, τίς ἀπειλές, τίς καταστροφές οἱ ὁποῖες ἔγιναν, τίς ζωές τῶν ἀθώων Ἑλλήνων οἱ ὁποῖες ἐχάθησαν.

Στήν Ἐγκύκλιό μας στό Πρῶτο Μέρος ἐπισημαίμενουμε γεγονότα πού ὀδήγησαν στήν περιπέτεια τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς καί στό Δεύτερο Μέρος στούς Ἐθνοϊερομάρτυρες πού πότισαν μέ τήν θυσία τῆς ζωῆς τους τήν ἀγιασμένη γῆ τῶν Πατέρων μας.

Μέρος Πρῶτο

1ον. Ὁ δρόμος πρὸς τήν καταστροφή

Ὁ Ἑλληνισμός βίωσε πολλές ἥττες στή μακρά ἱστορία του. Ὡστόσο, πολύ σπάνια αὐτές ὑπῆρξαν τόσο σαρώτικες, ὥστε νά τούς ἀποδοθεῖ ὁ βαρὺς αὐτός χαρακτηρισμός, ὅπως συνέβη μέ τά τραγικά γεγονότα πού ἐκτυλίχθησαν σταδιακά καί ἀργόσυρτα ἤδη ἀπό τό 1921μ.Χ. καί κορυφώθηκαν τό 1922, μέ φοβερή πλέον ταχύτητα, τούς δραματικούς μῆνες ἐκείνου τοῦ καλοκαιριοῦ καί τοῦ φθινοπώρου. Ὅσα συνέβησαν ἐκεῖνες τίς μέρες ἐπαναχάραξαν συνολικά καί

όριστικά τήν πορεία καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τῆς Ἑλλάδας. Οἱ ἐπιπτώσεις τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς δέν ἦταν μόνον ἐθνικές· ἐπηρέασαν βαθύτατα τήν κοινωνία, τόσο αὐτήν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πού ἔσβησε ὁριστικά ὕστερα ἀπό παρουσία πού μετροῦσε χιλιετίες, ὅσο καί τήν Ἑλλαδική κοινωνία ἡ ὁποία, μετὰ τήν Καταστροφή, ἔπρεπε νά ἀποδειχθεῖ ικανή νά ἀφομοιώσει καί νά ἐπανεντάξει τεράστιους πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν, ἀπό τή μιὰ ἡμέρα στήν ἄλλη, σέ προσφυγικό καθεστῶς ἀφήνοντας πίσω τούς ἀμέτρητους νεκρούς καί χαμένες περιουσίες, στά ἀποκαΐδια τῆς Σμύρνης καί τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων καί χωριῶν πού χάθηκαν γιά πάντα κάτω ἀπό τούς καπνούς τῆς ἀσύλληπτης νεοτουρκικῆς βιαιότητος καί τήν ὑποκρισία τῆς συμμαχικῆς ἀδιαφορίας. Τά πολεμικά πλοῖα τῶν μέχρι πρότινος συμμάχων στέκονταν μερικές δεκάδες μέτρα μακριά ἀπό τήν προκυμαία μιᾶς ἀπό τίς ὁμορφότερες πόλεις τῆς Μεσογείου πού γινόταν στάχτη, ἀρνούμενα, τά περισσότερα, νά παράσχουν ὁποιαδήποτε βοήθεια σέ χιλιάδες ἀπελπισμένους ἀνθρώπους - ἔρμαια στή φονική μανία τῶν Τσετῶν (ἀτάκτων ἐνόπλων). Για νά κατανοήσει ὅμως κανείς τί πραγματικά συνέβη ἐκεῖνες τίς ἡμέρες τοῦ 1922 ἀλλά καί τό πῶς φθάσαμε στή Μικρασιατική Καταστροφή, ὀφείλει νά γυρίσει ἀκόμα πιό πίσω, νά δεῖ πῶς καί ἀπό ποῦ ξεκίνησαν ὅλα.

Ἀπό νικητές ἡττημένοι

Στά τέλη τοῦ 1918 στό Παρίσι, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἐκπροσωποῦσε τήν Ἑλλάδα στό συνέδριο τῶν νικητῶν τοῦ Ἀ Παγκοσμίου Πολέμου. Στίς 17/30 Δεκεμβρίου 1918 ὁ Βενιζέλος ὑπέβαλε στό Συνέδριο τῆς Εἰρήνης τό ἐπίσημο Ἑλληνικό ὑπόμνημα μέ τίς διεκδικήσεις στή Μικρά Ἀσία. Ὁλοκληρώνοντας τίς νέες ρυθμίσεις μετά τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο οἱ μεγάλες Δυτικές δυνάμεις τῆς ἐποχῆς, ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία, ἔβλεπαν στήν Ἑλλάδα τοῦ Βενιζέλου ἕναν σταθερό, μαχητικό καί ἀξιόπιστο σύμμαχο τῶν συμφερόντων τους στήν περιοχή. Οἱ σχέσεις αὐτές εἶχαν σφυρηλατηθεῖ ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῶν νικηφόρων Βαλκανικῶν Πολέμων, οἱ ὁποῖοι διπλασίασαν τήν Ἑλλάδα κατά τά ἔτη 1912-1913. Καί εἶχαν γίνει ἀκατάλυτες λίγο ἀργότερα, ὅταν μέ τό ξέσπασμα τοῦ Ἀ Παγκοσμίου Πολέμου ὁ Βενιζέλος, μέ τεράστιο ἐσωτερικό κόστος καί διακινδύνευση, δέν ἄφησε τελικά τή χώρα νά παραμείνει οὐδέτερη, ὅπως ἐπιθυμοῦσε τό ἑλληνικό Στέμμα κάτι πού στήν οὐσία θά μποροῦσε νά ἰσοδυναμεῖ ἀκόμη καί μέ ὑπαγωγή τῆς Ἑλλάδας στή σφαῖρα τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, καί τελικά τῆς Γερμανίας. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολέμου δικαίωσε τόν Ἑλληνα Πρωθυπουργό πλήρως καί ἔτσι ἡ χώρα βρέθηκε τό 1918 ὄχι ἀπλῶς νά κάθεται στό τραπέζι τῶν νικητῶν, ἀλλά καί νά προετοιμάζεται γιά τό πιό μεγαλειώδες ἐπίτευγμα τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας της, τή Συνθήκη τῶν Σεβρῶν τοῦ 1920, πού ἔθετε τίς βάσεις γιά τήν Ἑλλάδα τῶν δυό Ἡπείρων καί τῶν πέντε θαλασσῶν». Καί, μέ συμμαχική ἐντολή, τήν 1η Μαΐου 1919 τό καταδρομικό «Ἀβέρωφ» κατέπλεε στό λιμάνι τῆς Σμύρνης.

Οι εκλογές του 1920

Ένα άλλο μεγάλο έρώτημα, πέραν του πώς φθάσαμε στην Καταστροφή, είναι καί εκείνο που έχει να κάνει με τα των Έκλογων του 1920. Ο Έλευθέριος Βενιζέλος, βέβαιος ότι αυτά τα έπιτεύγματα θα του εξασφάλιζαν έναν θρίαμβο που θα του επέτρεπε να συνεχίσει ακόμη πιο ισχυρός το έργο του με τη δύναμη της νέας λαϊκής έντολης, αποφάσισε, ύστερα από περίπου δέκα χρόνια πολέμων, να προχωρήσει σε εκλογές. Η απόφασή του αυτή δεν ελήφθη εν κενώ: υπαγορεύθηκε από την ανάγκη εξουδετέρωσης των έντονων έσωτερικών πιέσεων που άσκοϋσε στην ελληνική κοινωνία. Η αντιπολίτευση της εποχής, οϋσιαστικά μέ κεντρικό σύνθημά της την άπαγκίστρωση από τό μέτωπο καί την αναδίπλωση στό έσωτερικό. Παρά τα πρωτοφανή για τη χώρα έπιτεύγματα από τό 1912 καί μετά, ή κόπωση ύστερα από τόσα χρόνια πολεμικών έπιχειρήσεων ήταν μεγάλη. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν για την 1η Νοεμβρίου 1920 καί τό αποτέλεσμα τους έπεσε σαν βόμβα: ο Βενιζέλος ήττήθηκε κατά κράτος. Οϋτε καν ο ίδιος δεν κατάφερε να εκλεγεί βουλευτής, λόγω του εκλογικοϋ συστήματος που εκείνος είχε εισαγάγει, παρότι στίς εκλογές πλειοψήφησε. Έκτοτε ή ιστοριογραφία ασχολήθηκε συχνά μέ τό έρώτημα γιατί προκήρυξε εκείνες τίς εκλογές, τίς όποιες ίσως θα μπορούσε καί να είχε αποφύγει. Υποτίμησε την πραγματικότητα; Ή όπως αρκετοί εκ των υστέρων πάντως- υποστήριξαν, έβλεπε από πολύ νωρίς ότι ή Μικρασιατική περιπέτεια της Ελλάδας οδηγούνταν σε αδιέξοδο καί ήθελε να απέμπλακεϊ; Φυσικά, τέτοιες απόψεις

οὐδέποτε βρῆκαν ἐπιστημονικά στηρίγματα, ἐνῶ παράλληλα ἀγνοοῦσαν τήν ἐμπειρία τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ, στά μέσα τῆς προηγούμενης δεκαετίας, μέ τόν Βενιζέλο νά δίνει τεράστια μάχη προκειμένου νά κρατήσῃ τήν Ἑλλάδα στό Δυτικό στρατόπεδο. Πρέπει ἐπίσης νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Διχασμός εἶχε καί ταξική διάσταση, καί μέ αὐτήν, ὑπό ἄλλο μανδύα ἐν πολλοῖς, ἐπανεμφανίστηκε ἀργότερα στά χρόνια τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου.

Ἡ Ἑλλάδα, ἡ Τουρκία καί ἡ Δύση

Ὡστόσο, μία ἀκόμα ἀνατροπή ἦρθε ὅταν οἱ διάδοχοί τοῦ Βενιζέλου, ἀπό τήν ἐπόμενη κιόλας ἡμέρα ἀνάληψης τῆς ἐξουσίας, ἔπραξαν τό ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνο πού εἶχαν ὑποσχεθεῖ: ὄχι μόνο δέν προχώρησαν σέ ἀπαγκίστρωση ἀπό τή Μικρά Ἀσία, ἀλλά, ἀντιθέτως, ἐπιχείρησαν νά ἀλλάξουν ριζικά τή φύση τοῦ ρόλου τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων πού βρίσκονταν ἐκεῖ, τά ὁποῖα δέν εἶχαν ἀποσταλεῖ ἀπό τοὺς συμμάχους ὡς ἐθνική κατοχική δύναμη, ἀλλά ὡς μονάδες ἐπιβολῆς τῆς τάξης, ἐξ ὀνόματος τοῦ Συνεδρίου τῶν νικητῶν. Ἔτσι, σέ λιγότερο ἀπό δύο χρόνια ἡ Ἑλλάδα «ἔπεισε» πλήρως τοὺς ἐντολεῖς της ὅτι ὁ σκοπός της δέν ἦταν νά ὑπηρετήσῃ τίς κοινές ἀποφάσεις πού ὁδήγησαν - τόν στρατό της στή Μικρά Ἀσία, μά, ἀντιθέτως, ἀγνοώντας τόσο τή βούλησή τους ὅσο καί τίς συνθῆκες, νά ἐγκαθιδρύσῃ μια ἐρήμην τους καί *de facto* κυριαρχία, μέ ἀπώτερο σκοπό τήν ἀνασύσταση μίας τοπικῆς μεγάλης δύναμης πού θά εἶχε στά χέρια της τόν ἀποκλειστικό ἔλεγχο μιᾶς περιοχῆς

τοῦ κόσμου μέ τεράστια σημασία. Ταυτόχρονα, ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Βενιζέλου ἀπό τήν ἐξουσία, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε πολύτιμες, ἄριστες προσωπικές σχέσεις μέ τούς ἡγέτες τῶν δυτικῶν δυνάμεων, στέρησε καί τήν ὑπαρξη ἀξιόπιστων Ἑλλήνων συνομιλητῶν, ἱκανῶν τόσο νά πείσουν τό Λονδίνο καί τό Παρίσι ὅσο καί νά τύχουν ἐμπιστοσύνης γιά τίς ἀποφάσεις τους.

Ἀποκομμένη πλέον ἀπό κάθε γεωπολιτική καί διπλωματική πραγματικότητα πού τήν εἶχε ὀδηγήσει στή Μικρά Ἀσία καί ἀποτιμώντας ταυτόχρονα τίς τεράστιες στρατιωτικές δυσχέρειες τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος --ὁ Ἰωάννης Μεταξάς τίς θεωροῦσε ἀνυπέρβλητες καί γι' αὐτό εἶχε ἐγγράφως ἀρνηθεῖ νά ἀναλάβει τή στρατιωτική εὐθύνη- ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε σύντομα μόνη, νά ἐπιχειρεῖ τό ἀδιανόητο: τή στρατιωτική ἐπικράτηση ἀπό τά μικρασιατικά παράλια ἕως τήν Ἄγκυρα. Οἱ τραγικές διπλωματικές καί στρατιωτικές ἐκτιμήσεις ἔφθασαν τόσο μακριά, ὥστε, λίγο καιρό πρίν ἀπό τήν Καταστροφή, ἡ Ἑλλάδα ἀπειλοῦσε μέ προέλαση τοῦ στρατοῦ της τόσο πρὸς τήν Ἄγκυρα ὅσο καί πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη, προκαλώντας τήν ὀξύτατη ἀντίδραση τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γαλλίας. Ἡ Ἰταλία ἦταν ἤδη ἀρνητική ὡς πρὸς τή Μικρασιατική Ἐκστρατεία ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Βενιζέλου, ἀλλά ἐκεῖνος, μέ σειρά χειρισμῶν, εἶχε ἐπιτύχει νά παρακάμψει τίς ἀντιδράσεις τῆς Ρώμης καί νά ἀνακόψει τήν ἐπιρροή της στό Λονδίνο καί στό Παρίσι.

Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἀλλάζουν σύμμαχο

Οι εξέλιξεις αυτές αντέστρεφαν πλήρως τούς ούσιαστικούς ὅρους μέ τούς ὁποίους ἡ Ἑλληνική Στρατιά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχε βρεθεῖ στή Σμύρνη. Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἐπέλεξαν νά ἀλλάξουν σύμμαχο: ξαφνικά ὁ Κεμάλ ἔγινε κεντρικός συνομιλητής τους καί κατάφερε νά λάβει ἐκεῖνος τόν ρόλο τοῦ ἐγγυητῆ μετά τήν κατάλυση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας: εἶναι ἓνα εἶδος ἀντίστροφης πορείας ἀπό αὐτό πού ζοῦμε σήμερα, μέ τόν Ἑρντογάν νά ἐπιχειρεῖ νά ἀναστήσει τήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία καί, προκειμένου νά τό πετύχει, νά ἔρχεται πλέον σέ εὐθεία

σύγκρουση μέ τή Δύση, τήν ὥρα πού ἡ στρατηγική σημασία τῆς Ἑλλάδας γιά αὐτήν αὐξάνεται ἐκ νέου μέ γεωμετρική πρόοδο. Ὁ Κεμάλ δέχθηκε ἐπὶ τῆς οὐσίας νά ἡγηθεῖ μιᾶς νέας χώρας, τῆς Τουρκίας, πού θά ἄφηνε πλέον χωρίς ἀντίσταση τούς ξένους νά τεμαχίσουν τήν αὐτοκρατορία στά ἀνατολικά της καί νά δημιουργήσουν νέα κράτη, λόγω τῆς σημασίας τῶν πετρελαίων, ἐνῶ ταυτόχρονα θά διέλυε τό παλιό πολίτευμα καί στή θέση του θά ἔθετε τά θεμέλια ἐνός Δυτικοῦ τύπου κράτους, ὅπως οἱ Δυτικές δυνάμεις τό ἐπιθυμοῦσαν.

Τό «ἀντάλλαγμα» γιά ὅλα αὐτά δέν ἦταν ἄλλο παρά ἡ ἀπόσυρση τῆς στήριξης τῶν δυνάμεων τῆς Δύσεως πρός τήν Ἑλλάδα, ἀντάλλαγμα τό ὁποῖο, κατόπιν ὅλων αὐτῶν, οἱ Δυτικές δυνάμεις ἀπλόχερα παρεῖχαν, φθάνοντας, μάλιστα, σέ σημεῖο νά ἀπειλοῦν καί οἱ ἴδιες μέ πόλεμο τήν Ἑλλάδα ἂν δέν σταματοῦσε τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις πρός τήν Κωνσταντινούπολη καί τήν ἐνδοχώρα. Ἔτσι, ὁ πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης ἐπέστρεψε ἄπρακτος ἀπό τήν

Ευρώπη τον Φεβρουάριο του 1922, όπου είχε μεταβεί αναζητώντας όχι μόνον έκ νέου πολιτική στήριξη, αλλά κυρίως δανεισμό για τις τεράστιες πιά ανάγκες της Στρατιάς της Μικράς Ασίας, που οδήγησαν στις αρχές του 1922 σε άτυπη πτώχευση της Ελλάδας. Στην ουσία, ο πόλεμος είχε ήδη κριθεί. Η Ελλάδα στάθηκε ανίκανη έως την τελευταία στιγμή να αντιληφθεί τα μηνύματα, όπως απέτυχε και να συνειδητοποιήσει τα τρομερά καθαρά στρατιωτικά διακυβεύματα μιας ασύλληπτα δύσκολης, σχεδόν αδύνατης υπό αυτές τις συνθήκες, επιχείρησης: χωρίς αρκετές γραμμές ανεφοδιασμού, χωρίς τις απαιτούμενες δυνάμεις, χωρίς αρκετά χρήματα, που για να βρεθούν η χώρα έζησε μια ιδιότυπη πτώχευση μερικούς μήνες πριν από την πτώση του μετώπου, η Στρατιά της Μικράς Ασίας ξεκίνησε την πορεία προς την Άγκυρα. Άλλωστε, τους μήνες που προηγήθηκαν της Καταστροφής, η Ελλάδα χρειάστηκε να αντικαταστήσει περισσότερες από μία φορές την ανώτατη στρατιωτική διοίκησή της, τρέφοντας μάταιες ελπίδες.

Τελικά, στις 5 Αυγούστου 1922, η Αθήνα βρέθηκε έκπληκτη μπροστά στη συμμαχική διακοίνωση που της άρνουνταν το δικαίωμα ελληνικής κατοχής στη Μικρά Ασία. Συνεπώς, ό,τι ακολούθησε ήταν απλώς θέμα χρόνου. Οι ώρες μετρούσαν αντίστροφα ώσπου το προκεχωρημένο μέτωπο καταπέσει με κρότο. Οι παρελκυστικές επιχειρήσεις των Τσετών, τους οποίους ο νεαρός σοβιετικός Κόκκινος Στρατός, από τον ίδιο τον Τρότσκι, έφοδίαζε συστηματικά με όπλα, εκδικούμενος την Ελλάδα για την εκστρατεία της Ουκρανίας, οδηγούσαν τις ελληνικές δυνάμεις όλο και πιο βαθιά

στήν ένδοχώρα τής Μικράς Άσίας. Όταν πιά έκδηλώθηκαν οί τελικές Τουρκικές επίθέσεις, τό μέτωπο κατέρρευσε μέσα σέ λίγες ώρες καί τό μόνο πού έπιχειροῦσε πλέον ό Έλληνικός στρατός ήταν νά καταφέρει νά υποχωρήσει συντεταγμένα καί γρήγορα πρós τά παράλια γιά νά άποφύγει τήν πλήρη σφαγή.

Στίς 7 Αύγούστου, ό Έλληνας ὕπατος άρμοστής Σμύρνης Άριστείδης Στεργιάδης καλεΐται έσπευσμένα στήν Άθήνα. Στίς 16 Αύγούστου οί Τσέτες έπιτίθενται σέ δυό σημεία τών έλληνικῶν γραμμῶν στό Άφιόν Καραχισάρ. Οί έξελίξεις εΐναι καταιγιστικές. Η τελική φάση τής άκολουθίας γεγονότων πού ή ιστορία όνόμασε Μικρασιατική Καταστροφή έχει ήδη ξεκινήσει. Στίς 26 Αύγούστου, ό Στεργιάδης, ό όποΐος έχει έν τῷ μεταξύ έπιστρέψει στή Σμύρνη, γίνεται άντιληπτός καθώς έπιχειρεΐ κρυφά νά διαφύγει μέ Ρουμανικό πλοΐο. Τήν ίδια ήμέρα, οί πρῶτοι Τσέτες μπαίνουν στήν πόλη, πού σέ λίγες ώρες γίνεται στάχτη. Λίγο καιρό μετά, ή Συνθήκη τής Λωζάννης άποτελοῦσε γιά τήν Ελλάδα τό τέλος μιās πολύ μακράς ιστορικῆς περιόδου έθνικῆς όλοκλήρωσης, τής όποιας ή άπαρχή χρονολογεΐται πολλές δεκαετίες πρίν - ὅμως ταυτόχρονα καί μιās περιόδου πολύ πιό σύντομης, ή όποία, ως καταληκτική τής πρώτης, ξεκινοῦσε μέ τήν άπόφαση τοῦ Βενιζέλου νά τεθεΐ ή χώρα στό πλευρό τών Δυτικῶν δυνάμεων καί έναντίον τής Γερμανίας στόν Ά Παγκόσμιο Πόλεμο: ήταν τά χρόνια άπό τό 1915 καί μετά, όταν ή Ελλάδα τοῦ Βενιζέλου, άφοῦ πρῶτα διήλθε άπό τόν τραγικό Έθνικό Διχασμό άπαντώντας στό αίματηρό γεωπολιτικό έρώτημα «πού ανήκει», κατάφερε σχεδόν νά άγγίξει τίς βαθύτερες ιστορικές

προσδοκίες της. Τελικά όμως πολύ γρήγορα οδηγήθηκε στη μεγαλύτερη καταστροφή της σύγχρονης ιστορίας της.

Ἡ Καταστροφή

καί ἡ μακρά πορεία τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης

Ἄν καί τά γεγονότα τῆς διετίας 1921-1922 συχνά παρουσιάζονται ἀποκομμένα ἀπό τό ἴδιο τό παρελθόν τους, δέν εἶναι. Ἔτσι, μιά ἀκόμα βαθύτερη, πλήρης κατανόησή τους ἀπαιτεῖ νά γυρίσει κανεῖς ἀκόμα πιό πίσω καί ἀπό τήν ἴδια τήν ἐκστρατεία τοῦ 1919: στό 1897 καί στόν «*Ἀτυχῇ Πόλεμο*». Οἱ Ἑλληνικές διεκδικήσεις στή Μικρά Ἀσία τίς ὁποῖες ὁ Βενιζέλος προέβαλε γιά πρώτη φορά ὡς ἐπίσημη θέση τῆς χώρας τό 1918, δέν ἦταν οὔτε αὐθαίρετες, οὔτε ἀνεδαφικές, οὔτε ἐδράζονταν στό κενό: οἱ μεγάλοι ἀλύτρωτοι ἐλληνικοί πληθυσμοί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποτελοῦσαν τόσο τήν οὐσιαστική ὥσο καί τήν τυπική βάση τους. Ἡ περιπέτεια τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης εἶχε ὑποστεῖ βαρύτατο πλῆγμα μέ τόν «*Ἀτυχῇ Πόλεμο*» τοῦ 1897. Σέ ἕναν τραγικά ἀπροπαρασκευάστο πόλεμο πού ἡ ἴδια εἶχε μέ ἀφροσύνη προκαλέσει, ὑπό τά ἰδεολογικά σαλπίσματα τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρείας, ἡ Ἑλλάδα ἠττήθηκε κατά κράτος μέσα σέ λίγες μόνον ἡμέρες ἀπό τήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία. Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἀνέκοψαν τήν ἐπέλαση τῶν Ὄθωμανῶν, οἱ ὁποῖοι εἰδάλλως ἴσως νά ἔφθαναν ἕως τήν Ἀθήνα. Ἡ ἥττα ἔφερε μαζί της καί τήν οἰκονομική καταστροφή, κυρίως λόγω τῶν πολεμικῶν ἀποζημιώσεων πρὸς τήν Ὑψηλή Πύλη τοῦ Σουλτάνου, καί στή χώρα, ἕναν χρόνο μετά, τό 1898 ἐπιβλήθηκε ὁ Διεθνῆς Οἰκονομικός

Έλεγχος. Χρειάστηκαν περίπου έντεκα χρόνια ώσπου ο τόπος να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να έκδηλωθεϊ Έπανάσταση στό Γουδί, ή όποία έφερε από την Κρήτη τον μεγάλο άγωνιστή της Κρητικής Ένωσης μέ την Έλλάδα Έλευθέριο Βενιζέλο.

Μέ τις έκλογές πού άκολούθησαν ο Βενιζέλος πέτυχε ριζική μεταπολίτευση, ανανεώνοντας έκ βάθρων τό άποτυχημένο πολιτικό δυναμικό της χώρας. Μέ καταιγιστικούς ρυθμούς, μέσα σέ λιγότερο από δυό χρόνια, κατάφερε να αναδιοργανώσει τις Ένοπλες Δυνάμεις σέ στενή συνεργασία μέ τις μεγάλες χώρες της Δύσης και ένω πάντα τις είχε δίπλα του, τό 1912 ξεκίνησε τούς νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους. Η Έλλάδα είχε ταυτίσει τά συμφέροντά της μέ τή Δύση, πού ήθελε πλέον να τελειώνει όριστικά μέ τό Άνατολικό Ζήτημα, και είχε νικήσει άπελευθερώνοντας μέσα σέ λίγες έβδομάδες έκτάσεις πού διπλασίαζαν τή χώρα και μεγάλους έλληνικούς πληθυσμούς, οι όποιοι παρέμεναν άλύτρωτοι. Τά διπλωματικά και στρατιωτικά έπιτεύγματά του Βενιζέλου, ένω σέ πολλούς θύμιζαν τή «Μεγάλη Ιδέα», ήταν επί της ουσίας κάτι σημαντικά διαφορετικό: δέν στηρίχθηκαν στην προσπάθεια της Έλλάδας να ανασυστήσσει τό φευγαλέο όραμα μιās «νέας Βυζαντινής Αύτοκρατορίας», σκέψη πού βρισκόταν στον πυρήνα της «Μεγάλης Ιδέας», αλλά και σέ εκείνον του «Άτυχοϋς Πολέμου». Η πολιτική του Βενιζέλου ήταν άντιθέτως, προϊόν μεγαλοφυοϋς πραγματισμοϋ και πρωτοφανοϋς έφαρμοστικής άποτελεσματικότητας. Τό θεμέλιο της ήταν ή πλήρης έναρμόνιση τών έλληνικων συμφερόντων μέ εκείνα τών μεγάλων δυτικων και θαλάσσιων δυνάμεων. Όχι ή προσδοκία για μιá έρήμην

τους -καί έρήμην κάθε πραγματικότητας- νέα Έλληνική αυτοκρατορία, αλλά για μιά Ελλάδα ή όποία θά ήταν ό μεγάλος καί ισχυρός σύμμαχος σέ μιά κρίσιμη περιοχή τοῦ κόσμου πού έπαναπροσδιοριζόταν ριζικά.

Ό Ά Παγκόσμιος Πόλεμος, ό όποϊος άλλωστε τυπικά ξεκίνησε από τά Βαλκάνια, ήταν για τήν Ελλάδα τοῦ Βενιζέλου ή φυσική συνέχεια αὐτῆς τῆς πορείας. Ό Βενιζέλος συγκρούστηκε σφοδρότατα μέ τό Στέμμα, επέβαλε τήν πολιτική του, αν καί με πολύ μεγάλο κόστος, καί πέτυχε τήν έπομένη τοῦ πολέμου νά βρεθεῖ ή Ελλάδα στό στρατόπεδο τῶν νικητῶν. Εκεί, στίς διαπραγματεύσεις για τήν εἰρήνη, ήταν φυσικό έπόμενο νά ἔλθει καί ή στιγμή νά θέσει τίς Έλληνικές διεκδικήσεις για τούς πληθυσμούς πού εἶχαν παραμείνει αλύτρωτοι καί μετά τούς Βαλκανικούς Πολέμους, ὅπως καί για τά ἑδάφη στά όποια κατοικοῦσαν. Μεταξύ τῶν νικητῶν, ἑγγύτερη γεωγραφικά στήν Ελλάδα Ἰταλία εἶχε ἑξαρχῆς έντονα ἀρνητική διάθεση ἀπέναντι στήν προσπάθεια τοῦ Βενιζέλου. Ωστόσο, ή ταύτιση πού εἶχε πετύχει ό Βενιζέλος μέ τήν Ἀγγλική, τή Γαλλική καί, έν μέρει, μέ τήν ἀνερχόμενη Ἀμερικανική πολιτική ἔδωσε τελικά τό πράσινο φῶς για τή μετάβαση Έλληνικῶν στρατευμάτων στή Μικρά Ἀσία τό 1949 καί για τή σύναψη τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ή όποία ρύθμιζε, υπό σειρά προϋποθέσεων καί σέ βάθος χρόνου, τό τελικό καθεστῶς αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Παρ' ὅλα αὐτά, ή ήττα τοῦ Βενιζέλου στίς ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920, τίς πιό καθοριστικές στήν Έλληνική ἱστορία, καί τά ὅσα τραγικά ἀκολούθησαν, ὀδηγώντας στή Μικρασιατική Καταστροφή, κατέληξαν νά ἀποτυπώνονται

διπλωματικά στη Συνθήκη της Λωζάννης τοῦ 1923, τῇ Διεθνῇ Συμφωνίᾳ ἡ ὁποία ἀντικατέστησε τῇ Συνθήκῃ τῶν Σεβρῶν τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1920 - ἐκείνῃ ποῦ εἶχε θέσει τίς βάσεις γιά τήν «Ἑλλάδα τῶν δυό Ἡπειρῶν καί τῶν πέντε θαλασσῶν». Καί οἱ δυό Συνθῆκες, ἀπό Ἑλληνικῆς πλευρᾶς, φέρουν τήν ὑπογραφή τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος ἔχοντας τό καλοκαίρι τοῦ 1920 ἐπιτύχει τόν θρίαμβο τῶν Σεβρῶν ἐπέστρεψε, προκήρυξε ἐκλογές καί ἡττήθηκε κατὰ κράτος τήν 1η Νοεμβρίου, γιά νά κληθεῖ καί πάλι τρία χρόνια ἀργότερα, ἀκριβῶς μετά τῇ Μικρασιατικῇ Καταστροφῇ, ὡς διαπραγματευτής τῆς χώρας στή Λωζάννη. Αὐτά τά δυό δραματικά χρόνια περιέγραψε οὐσιαστικά ὁ Οὐίνστον Τσόρτσιλ γράφοντας ὅτι «ἡ Ἑλλάδα ἀπέκτησε ἐρήμην της τήν αὐτοκρατορία τῶν ὀνείρων της γιά νά τήν ἀπορρίψει μόλις ξύπνησε...».

Ἀπό τῇ Συνθήκῃ τῶν Σεβρῶν στή συνθήκη τῆς Λωζάννης

Ἡ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν οὐδέποτε ἐφαρμόστηκε. Ἡ ξαφνική ἀποχώρηση τοῦ Βενιζέλου ἦταν ὁ κύριος παράγοντας ποῦ στέρησε ἀπό τή χώρα τή δυνατότητα νά ἀξιοποιήσει ἐμπράκτως τίς ρυθμίσεις της. Μετά τόν Βενιζέλο, ἡ Ἑλληνική πολιτική πολύ σύντομα κατέστη ἀναξιόπιστη γιά τίς μεγάλες Δυτικές Δυνάμεις, ἡ ταύτιση τῶν συμφερόντων τους μέ ἐκεῖνα τῆς Ἑλλάδας εἶχε παρέλθει ἀνεπιστρεπτί. Παρά τό γεγονός αὐτό, ποῦ ὑπῆρξε μακράν ὁ πλέον καθοριστικός παράγοντας γιά τῇ Μικρασιατικῇ Καταστροφῇ, ὁ Βενιζέλος, κληθεῖς στή Λωζάννη νά ἀναλάβει τῇ διαπραγμάτευση τῆς ἐπόμενης μέρας, πέτυχε σέ ἐντυπωσιακό βαθμό νά ἀποκαταστήσει

τίς σχέσεις μέ τό Λονδίνο καί τό Παρίσι, πού έν τῷ μεταξύ εἶχαν βρεῖ στό πρόσωπο τοῦ Κεμάλ καί στό κίνημα τῶν Νεοτούρκων ἕναν νέο προνομιακό συνομιλητή. Οἱ μῆνες τῶν διπλωματικῶν διεργασιῶν στή Λωζάννη ὀδήγησαν τελικά, τό καλοκαίρι τοῦ 1923, στή νέα συνθήκη, ἡ ὁποία παραμένει τό θεμέλιο τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων ἀπό τήν ἡμέρα τῆς ὑπογραφῆς της ἕως καί σήμερα - καί ἡ ὁποία δικαίως θεωρεῖται ἴσως ὁ μεγαλύτερος διπλωματικός θρίαμβος τοῦ Βενιζέλου, καθώς θωράκισε μιά ἡττημένη-στρατιωτικά καί ἀπομονωμένη διπλωματικά χώρα, ἐξασφαλίζοντάς της σημαντικότερα πλεονεκτήματα, δυσανάλογα τῶν συνθηκῶν τῆς ἡττας. Ἦταν κάτι πού ἡ Τουρκία ἄργησε νά συνειδητοποιήσει, ἀλλά ἀπό τή στιγμή πού αὐτό συνέβη, ξεκίνησε μιά διαρκῆ προσπάθεια ἔμπρακτης ἀμφισβήτησης τῆς Συνθήκης καί συνεχοῦς ὀχλήσης γιά τήν ἀναθεώρησή της, ἡ ὁποία ἔκτοτε συνεχίζεται ἕως σήμερα. Ἐνα μείζονος σημασίας ὄπλο πού διέθετε στά χέρια του ὁ Βενιζέλος κατά τή διάρκεια τῆς διαπραγμάτευσης ἦταν ἡ Στρατιά τοῦ Ἑβρου, τήν ὁποία ταχύτητα καί ἀποτελεσματικότητα μέσα στίς στάχτες τῆς Καταστροφῆς κατέστησε πολύ ἰσχυρό φόβητρο γιά τήν Τουρκία ὁ στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος. Ἡ στρατιά ἀποτελοῦσε μέγα κίνδυνο γιά τόν Κεμάλ, γιατί οἱ περιοχές ἀπό τόν Ἑβρο ἕως τήν Κωνσταντινούπολη ἦταν συγκριτικά ἀκάλυπτες ἀμυντικά. Τίς παραμονές τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης ὁ Βενιζέλος ἀπείλησε ὅτι, ἐφόσον ἡ Τουρκία δέν συμβάλει στή διπλωματική ἐπίλυση, ἡ Ἑλλάδα θά ἐπιτεθεῖ. Δυό ἐρωτήματα θά μείνουν γιά πάντα ἀναπάντητα: πρῶτον, ἂν ἡ ἀπειλή ἦταν ἀληθής καί, δεύτερον, τί θά εἶχε συμβεῖ ἂν

ή Ελλάδα τήν είχε πραγματοποιήσει. Τό βέβαιον, όμως, είναι ότι ή Τουρκία, υπό τό βάρος καί αὐτῆς τῆς πίεσης, τελικά υπέγραφε τή συνθήκη. Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης περιλαμβάνει 143 ἄρθρα καί συνοδεύεται ἀπό σειρά ἐγγράφων, ἐνῶ υπογράφεται ἀπό 12 χῶρες. Ὁριοθετεῖ τά ἑλληνοτουρκικά σύνορα στόν Ἑβρο καί δίνει τήν κυριαρχία τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου στήν Ελλάδα, μέ τή ρητή ἐξαίρεση τῆς Ἴμβρου καί τῆς Τενέδου, πού δίνονται στήν Τουρκία. Ἦταν τό ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρότατης διπλωματικῆς διεργασίας, ή ὁποία ἄρχισε ἀμέσως μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή, στίς 8 Νοεμβρίου 1922, γιά νά ὁλοκληρωθεῖ, ἔπειτα ἀπό πλῆθος διακοπῶν, στίς 23 Ἰουλίου 1923. Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης ἀπέτελεσε οὐσιαστικά τήν προτελευταία πράξη σέ μια πολύ μακρά καί ἐπώδυνη πορεία ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης. Καθόρισε τήν τελική σχεδόν μορφή τῆς χώρας, πού ὁλοκληρώθηκε τό 1947 μέ τήν ἐνσωμάτωση τῶν Δωδεκανήσων, τά ὁποῖα ἕως τότε παρέμεναν ἐκτός Ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Ὅσο γιά τόν ἴδιο τόν Βενιζέλο, παρότι ή Συνθήκη τῆς Λωζάννης ἀναμφισβήτητα ὑπῆρξε προσωπικός του θρίαμβος πού μόνον αὐτός μποροῦσε νά ἐπιτύχει, κάποτε φέρεται νά τή χαρακτηρίσει «τά ὑπολείμματα τῆς μεγάλης Ἑλλάδος»...

Μέρος Δεύτερο

Τά ἄμωμα ἱερεῖα τῆς θυσίας.

Ἡ σημερινή 100^η ἐπέτειος, ὅμως ὡς ἐλέχθη μᾶς θυμίζει καί τούς μάρτυρες τῆς πίστεως, τούς πιστούς, τούς κληρικούς καί τούς Ἁγίους μας, οἱ ὅποιοι μέ σθένος ὑπερασπίσθηκαν τά χριστιανικά ἰδεώδη, τήν πίστη τῆς Ἐκκλησίας μας καί τόν πολιτισμό τους μέ βάση τίς προαναφερόμενες πνευματικές ἀρχές καί ἐπιταγές τῆς Ἐκκλησίας μας. Αὐτές τούς ἐνέπνευσαν, τούς στήριξαν καί τούς ἔδωσαν ἀντοχή, ὑπομονή καί δύναμη γιά νά ὑπομείνουν τά φρικτά βασανιστήρια καί τούς διωγμούς. Γι' αὐτό δέν λησμονοῦμε:

1. Τόν Ἐθνοῖερομάρτυρα Ἅγιο Χρυσόστομο, Μητροπολίτη Σμύρνης.

Ὁ γενναῖος καί θεῖος αὐτός Ἱεράρχης παρεδόθηκε ὡς ἐξιλαστήριο θῦμα στό μαινόμενο ἐναντίον του τουρκικό ὄχλο, ὁ ὅποιος δεινῶς προπηλακιζόμενος ἀνεσκολοπήθη βάναντα καί φρικτά τήν 27ην Αὐγούστου 1922 καί θυσιάσθηκε ὡς ἱερεῖο ἄμωμο καί ἐκούσιο, ἀπαξιώνοντας νά δεχθῇ τήν προσφερθεῖσα σ' αὐτόν διάσωση μέ τήν φυγή, διότι βάρυνε στήν ἀρχιερατική συνείδησή του ὁ λόγος τοῦ Κυρίου: *“ὁ ποιμήν ὁ καλός τήν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων”* μόνον δέ *“ὁ μισθωτός φεύγει, ὅτι μισθωτός ἔστι καί οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων”* (Ἰωάννου ι' ,12-13).

2. Τόν Μητροπολίτη Κυδωνιῶν Γρηγόριο.

Ὁ Μητροπολίτης ὡς πατήρ καί προστάτης διατελῶν τοῦ ποιμνίου του ἔσωσε πολλούς πιστούς φυλακισμένους καί μελλοθανάτους. Φυγάδευσε δέ τό μέγιστο μέρος του ποιμνίου του σέ

άσφαλείς τόπους έξω τῶν τουρκικῶν ὁρίων. Συγκακουχούμενος ὁ ἴδιος μετά τῶν περιλειπομένων ὁδηγήθηκε σέ ἐξορία μαζί τους τόν Ὀκτώβριο τοῦ ἔτους 1922. Ἐνῶ δέ ἀνοίχθηκε λάκκος ἀπό τούς ἐχθρούς του γιά νά τόν θάψουν, ἐνῶ ζοῦσε ἀκόμη, ξεψύχησε ἐξ ἐγκεφαλικῆς συμφορήσεως, τελειωθείς ἐν Κυρίῳ τήν 3ην Ὀκτωβρίου 1922.

3. Τόν Μητροπολίτη Μοσχονησίων Ἀμβρόσιο.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1922 μαρτύρησε ἀφοῦ βασανίσθηκε διά πεταλώσεως τῶν ποδιῶν του καί κατατεμαχίσεως τοῦ σώματός του. Μαζί του συνεμαρτύρησαν καί οἱ ἱερεῖς καί ἄλλοι πιστοί τῆς Ἐπαρχίας του, *“ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων (καί τῶν ὁδυνῶν) αὐτῶν καί τά ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ’ αὐτῶν ”* (Ἀποκ. ιδ΄ , 13) δηλαδή : *«γιά νά ἀναπαυθοῦν ἀπό τούς κόπους τους, καί τά ἔργα τους θά τούς ἀκολουθοῦν ὡς συνήγοροί τους»*

4. Τόν Μητροπολίτη Ἰκονίου Προκόπιο.

Ἐπίσης ἐτελειώθη κακουχούμενος λίγο πρίν τό 1922 ἀπό πολλά δεινά πού ὑπέμεινε μέ θάρρος ὁ ἴδιος καί τό ποίμνιό του ἀπό τούς Τούρκους. Στό μέσο μιᾶς τέτοιας καταδυναστεύσεως τοῦ ποιμνίου του καί τῶν ποιμένων τοῦ λαοῦ του καί τῶν ἀπεγνωσμένων οἰμωγῶν τοῦ πιστοῦ λαοῦ παρέδωσε τό πνεῦμα του στόν Μέγα Ἀρχιερέα καί Σωτῆρα Χριστόν, ὑπερασπιζόμενος καί συμπάσχοντας μετά τῶν στεναζόντων Ἑλλήνων Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολίας.

5. Τόν Ἐπίσκοπο Ζήλων Εὐθύμιο.

Φυλακίσθηκε ἀπό τούς Τούρκους καί εὐρισκόμενος στήν φυλακή ἀπό τοῦ ἔτους 1921 μετέδιδε στούς κρατουμένους Ἕλληνες Χριστιανούς μετά τοῦ ἀναστασίμου χαιρετισμοῦ καί τό μήνυμα τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως, ἐμψυχώνοντας, παρηγορώντας καί ἐνισχύοντας αὐτούς. Γιά τό λόγο αὐτό ὑφίστατο καθημερινά ἐπὶ 41 ἡμέρας πολυώδυνα μαρτύρια, ἀπό τά ὁποῖα ὑπέκυψε στόν θάνατο τήν 19ην Μαΐου 1921. Τίς τελευταῖες ἡμέρες ἔψαλλε μόνος του τήν νεκρώσιμη ἀκολουθία, ὑπέρ ἑαυτοῦ. Μετετέθη εἰς τόν Κύριον ὡς Ἐθνομάρτυρας καί Ἱερομάρτυρας.

6. Καί τούς Νεομάρτυρες

Ἐνθυμούμεθα καί τιμοῦμε καί τούς ἀναρίθμητους νεομάρτυρες κληρικούς καί λαϊκούς, ἀγωνιστές καί ἀφανεῖς ἄνδρες καί γυναῖκες, νέους καί γέροντες τούς τελειωθέντες κατά τόν Μικρασιατικό διωγμό.

Τιμοῦμε σήμερα τούς Μάρτυρες καί δοξάζουμε τόν Παντοδύναμο Κυριό μας, διότι μᾶς εὐλόγησε νά ζοῦμε σέ εἰρήνη καί μέ ἀσφάλεια καί Τόν παρακαλοῦμε νά σκεπάσει τό εὐσεβές Ἕθνος μας καί νά εὐλογῇ τά ἔργα τῶν χειρῶν μας, *“ὕψων κέρασ Χριστιανῶν Ὁρθοδόξων”*.

Μετά πατρικῶν εὐχῶν.

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Καισαριανῆς, Βύρωνος & Ὑμηττοῦ Δανιήλ.